

Küreselleşme ve Geleneksel Dinin Geleceği*

Roland ROBERTSON*

Çev.: İhsan ÇAPCIOĞLU**

Giriş

Bazıları sözde geleneksel dinlerin ve yerel kültürlerin küreselleşmenin büyük tehdidi altında olduğu konusundaki yaygın görüşü haklı bulsa da, din ve kültürün geleceğinin genelde parlak olduğunu düşünüyorum. Aslında Küreselleşme kavramının çoğunlukla “yerel” ve klasik geleneklerin savunmasız bırakılmasından sorumlu olduğu ifade edilmektedir. Küreselleşmeyi bu şekilde suçlamanın uygun olmadığına, aksine, onun geleneksel kültürün değerini arttırdığına inanıyorum. Burada söyleyeceklerim küresel alanda din ile ilgili diğer bazı yazılarımla da bağlantılıdır.¹

Küreselleşme

Sunulan amaçlar açısından Küreselleşme en genel anlamda dünyanın sıkıştırılması olarak tanımlanabilir. Sıkıştırılma kavramı, hem artan sosyo-kültürel yoğunluğa hem de giderek artan bilinçlenmeye işaret etmektedir. Son yüzyıllarda artan yoğunlukla birlikte, belirli ve gözle görülür bir yapı kazandığı düşünülmese de, aslında küreselleşme, birkaç yüzyılı aşkın bir zamana yayılan uzun bir sürece sahiptir. Küreselleşmenin çok boyutlu bir süreç olduğu açıkça kabul edilmelidir. Başka bir ifadeyle o, hem kültürel hem iktisadi ve hem de

* “Globalization and the Future of Traditional Religion”, *God and Globalization: Religion and The Powers of The Common Life* içinde, editörler: Max L. Stackhouse ve Peter J. Paris, Trinity Press International, Harrisburg, Pennsylvania 2000, Cilt. 1, s. 53-69.

** **Prof. Dr.**, Pittsburg Üniversitesi Sosyoloji ve Din Araştırmaları Bölümü. Roland Robertson, İngiltere’de doğmuş ve eğitimini orada sürdürmüştür. Eserleri arasında *Globalization: Social Theory and Global Culture*, *Religion and Global Order* (William R. Garret ile birlikte editör), *The Global Faces of Religion*, *The Sociological Interpretation of Religion* (editör), *Global Modernities* (Mike Featherstone ve Scott Lash ile birlikte editör), *Meaning and Change: Explorations in the Cultural Sociology of Modern Societies* ve *Theory of Modernity: Parsons’ Perspective* (Bryan S. Turner ile birlikte editör) sayılabilir. Roland Robertson, küreselleşme ve devlet; modernleşme ve batı dışı uygarlıklar gibi projelerle de ilgilenmektedir.

*** **Az Gör.**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Sosyolojisi Anabilim Dalı, icapci@divinity.ankara.edu.tr

1 Örneğin bkz: Roland Robertson, “Religion and the Global Field”, *Social Compass* 41 (1), 1994, 121-135. Bu makalenin Türkçesi için bkz. “Din ve Küresel Alan”, (Çev. İhsan Çapcıoğlu), *A.Ü.İ.F. Dergisi*, (2003), Cilt XLIV, Sayı 2, s. 257-273.

siyasi bir süreçtir. Ayrıca, bu sürecin kelimenin literal anlamıyla mutlaka küresel bir entegrasyon ile sonuçlanması gerektiğini düşünmemeliyiz. Yoğunluk –ya da başka bir ifadeyle sürekli ve gittikçe artan karşılıklı bağımlılık- entegrasyonla aynı anlama gelmemektedir. Entegrasyon, normatif bilinçlenmenin artmasını ön görmektedir. Küresel genişlikte karşılıklı bağımlılık çok daha basit bir sorun olduğu halde, küresel entegrasyon karmaşık bir sorundur. Küreselleşmenin dünyanın çok daha büyük çapta entegre olması ile sonuçlanıp sonuçlanmayacağı sorusunun cevabı kesin olarak verilemez. Çünkü, günümüzde hem daha geniş parçalanma hem de daha küresel çapta birleşme işaretleri görülmektedir.

Küreselleşmenin yaygın ekonomistik kavramlarla nitelendirilmesi gerektiği görüşüne şiddetle karşı çıkmalı ve bunu kesinlikle kabul etmemeliyiz. Ekonomistik (sadece ekonomik değil) kavramlar küreselleşmeyi yaşamın iktisadi-maddi yönlerine indirgemektedir. Bu yorumun oldukça yeni bir başlangıç noktasına sahip olduğu vurgulanmalıdır. 1970'lere kadar çok daha geniş kapsamlı bir küreselleşme kavramı üzerinde çalışıldığı halde, son zamanlarda yayılan ekonomistik görüş sadece on yıl ya da biraz daha fazla bir süre önce hızlı bir gelişme kaydetmiştir. Aslında din sosyolojisi ve dini araştırmalar alanının sınırları içinde gelişen küreselleşme kavramı, 1970'lerin sonu ve 1980'lerin başında en belirgin bakış açısını oluşturuyordu. Wallerstein ve diğerlerinin modernleşme ve küreselleşme hakkındaki iktisadi yorumlarıyla paralellik arz etmesine rağmen, daha önceki gelişmeler dini değişmeyi iktisadi kavramlarla açıklamaya çalışmıyordu.² Elbette iktisadi faktörlerin önemini inkar etmemeliyiz. Ben yalnızca onların küreselleşmenin sadece bir yönünü oluşturduğunu iddia ediyorum.

Bugün diğer faktörlere de gereken ilgi mutlaka gösterilmelidir. Çünkü, son yıllarda ekonomik faktörler, özellikle küresel piyasa ekonomisi ya da sadece pazarlama, üzerinde çok fazla durulmuştur.³ Küresel ekonomiye gösterilen ilginin küreselleşmenin kültürel, siyasi, dini ve diğer boyutlarına gösterilen ilgiyle dengelenmesi gerektiğini savunuyorum. Çünkü küreselleşme, salt ekonomik faktörlerin bir sonucu olarak değerlendirilmemelidir. Bu nedenle, kavramsal açıdan temel zorluk, küreselleşmenin şu ya da bu şekilde ekonomi bilimi açısından din ve kültüre yönelik bir tehdit olarak görülmesinden ve ekonomi dışındaki faktörlerin dahil edildiği bir küreselleşmenin bütün toplumlar için tehlikeli olduğu varsayımından kaynaklanıyor gibi görünmektedir. Son yıllarda önceki görüş o kadar sağlam bir şekilde temellendirilmiştir ki; sonuçta sadece kavramsal kararlılıkla ortadan kaldırılamayacak bir gerçeklik ortaya çıkmıştır. Ancak, küreselleşmenin kültürel ve dini pek çok sorunla ilişkisi hala kapalılığını sürdürmektedir.

Küreselleşmenin nasıl ve neden 1980'lerin sonu ve 1990'ların başında, çoğunlukla iktisadi bir anlam kazandığı burada ayrıntılı bir şekilde incelenemez ya da incelenmemesi gerekir. Ancak, çağdaş dünyada birçok siyasetçinin yanı sıra, çoğu ekonomistin "dünyanın ekonomi bilimi sayesinde döndüğü" gibi kendi kendine hizmet eden ve yanıltıcı bir görüşü yayma konusunda başarılı oldukla-

2 Bkz. Immanuel Maurice Wallerstein. *The Modern World System*. 3 Cilt, New York: Cambridge University Press, 1974, 1980, 1989.

3 Dani Rodrik. *Has Globalization Gone Too Far?*. Washington, D.C.: Institute for International Economics, 1997.

rını unutmamalıyız. Her halükarda, insan hayatına ekonomistik kavramlar ege-men olmaya devam ettiği sürece, huzursuz edici manzaralar ortaya çıkacaktır. Bu durum, dünyanın homojenleştirici güçler tarafından ele geçirildiğini göstermektedir. Bu görüş, çoğunlukla farklılık ve çeşitliliğin benzerlik, standardizasyon ve bürokratik rasyonalizasyon güçleri tarafından karşı konulamaz bir şekilde bastırılması anlamına gelen “McDonaldizasyon” kavramıyla ifade edilmektedir.⁴ Bu bakış açısının eksik noktalarına yeniden dönmek istemiyorum. Ancak şu kadarını ifade etmeliyim ki; anlaşılması ya da tanımlanması zor farklılıklar içeren McDonald fast-food restoranlarının bir ülkeden diğerine hızla yayılması pek çok sosyolog ve antropoloğun dikkatinden kaçmamaktadır.⁵ Bu, yüzeysel bir şekilde homojenleştirme güçleri olarak kabul edilen, özellikle dünyanın her tarafında satılan ve her bir satış noktasına dağıtılan çeşitli markalı ürünler ve hizmetler gibi birçok fenomen açısından doğrudur.⁶

Heterojenlik karşısında homojenliğin küreselleşmenin ayırt edici niteliği olduğunu düşünüyorum. Kendi eserimde bu süreci, evrenselin yerelleşmesi ve yerelliklerin evrenselleşmesi olarak tanımlamıştım. Bu, daha sonra üzerinde duracağım *glocalization*’ (yerelleşme) kavramıyla aynı anlama gelmektedir.

Küreselleşmenin ekonomik boyutu ve bazılarının yanlışlıkla ekonomi bilimi ile irtibatlandığı homojenleştirme hakkındaki kişisel kanaatim şu şekilde özetlenebilir: Yaşamı iktisadi-maddi faktörlerle sınırlandıran ekonomistik görüş sadece yanlış değildir. Aynı zamanda o, özellikle “ekonomistlerin dünyanın her tarafında ve aynı zamanda yükseliş”⁸ olarak adlandırılan olguyla açıklanabilir. Ekonomistler –ya da en azından serbest ticaret ve neo-liberal ekonomiyi savunanlar- son on yıllarda birçok ülkede, özellikle başarılı girişimlerle kendi alanlarının prestijini yükselterek, her ne kadar-bana göre bir prestij olarak nitelendirilmeyi hak etmese de, çok önemli siyasi makamları ve/veya yetkileri ele geçirmeyi başarmışlardır. Ayrıca, ciddi sosyolojik ve antropolojik araştırmaların –ve hatta piyasa araştırmalarının- açıkça ortaya koyduğu gibi, küreselleşmenin benzerliğin hızla yayılması olarak yorumlanması aynı derecede hatalıdır.⁹ Bu noktada eş zamanlı olarak hem benzerliğin hem de farklılığın gelişimine katkıda bulu-

- 4 Benjamin R. Barber. *Jihad vs. McWorld*. New York: Times Books, 1995; *The McDonaldization of Society: an Investigation into the Changing Character of Contemporary Social Life*. Thousand Oaks, Calif.: Pine Forge Press, 1993.
- 5 James L. Watson. *Golden Arches East: McDonald's in East Asia*. Stanford, Calif.: Stanford University Press, 1997.
- 6 John Tomlinson. *Cultural Imperialism?*. Baltimore: John Hopkins University Press, 1991.
- 7 Roland Robertson. *Globalization: Social Theory and Global Culture*. London: Sage, 1992, s. 173-74; idem, “The Search for Fundamentals in Global Perspective”, *The Search for Fundamentals: The Process of Modernisation and the Quest for Meaning* içinde, editörler: Lieteke van Vucht Tijssen, Jan Berting ve Frank Lechner, Dordrecht, Netherlands: Kluwer Academic Publishers, 1995, s. 50-69; idem, “Globalization: Time-Space and Homogeneity-Heterogeneity”, *Global Modernities* içinde, editörler: Mike Featherstone, Scott Lash ve Roland Robertson, London: Sage, 1995, s. 25-44.
- 8 John Markoff ve Veronica Montecinos. “The Ubiquitous Rise of Economists”, *Journal of Public Policy* 13 (1), 1993. Bununla birlikte ekonomik bir fenomen olarak küreselleşmenin en tutarlı yorumunun piyasa araştırmalarında bulunabileceğini belirtmeliyim.
- 9 M. De Mooij. *Global Marketing and Advertising: Understanding Cultural Paradoxes*. London: Sage, 1998.

nan bir süreçten geçtiğimizi tekrar vurgulamak istiyorum. Bu eş zamanlılık, ileri analiz tekniklerine duyulan ihtiyacı kaçınılmaz kılmaktadır.

Geleneğin Keşfi

Sosyal bilimciler, tarihçiler ve kültürel araştırmalar alanında çalışanlar tarafından “geleneğin keşfi” olarak tanımlanan ve “geleneksel dinin geleceği” konusıyla doğrudan bağlantılı bir kavrama mutlaka temas etmemiz gerekmektedir. Geleneğin keşfi kavramı, özellikle tarihçi Eric Hobsbawn ve antropolog Terence Ranger'in editörlüğünü yaptığı *The Invention of Tradition*¹⁰ adlı eserin 1983'te yayınlanmasından sonra dikkatleri üzerine çekmeye başladı. Bu kitaba katkıda bulunanlar, 19. yüzyılın sonunda ulus devletlerin, ulusal kimliklerin ve geleneklerin büyük oranda yükselişe geçtiğini kanıtlamaya çalışıyorlardı. İngiltere gibi daha eski ulus devletlerin yanı sıra, Japonya gibi birliğini yakın zamanda kurmuş toplumlarda da ulusal sembollerin, yapıtların, dinsel törenlerin vs. ısrarla vurgulandığı görülüyordu. Diğerleri eski geleneklerin seçkin konumu ve kahramanlığı gibi konularla ilgilenirken, bu geleneklerden bazıları (Japonya'da Şintoizmin durumu gibi) kelimenin tam anlamıyla “keşfedilmişti”. Gelenek kavramının 20. yüzyıldaki küresel önemini kazanmaya başlaması da, yine bu dönemde gerçekleşti. Aslında -bizzat modernliğin bir özelliği haline gelen *karşıt modernliğin* oluşturduğu bir yapı olarak- gelenek kavramının modern bir fenomen olduğu söylenebilir.¹¹ Aynı dönemde, 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başları, cemaat kavramı temel klasik kavramlar içinde bugün sahip olduğu anlamını kazanmaya başladı.¹²

Aslında 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında ulusal gelenek ve cemaat gibi kavramların da küreselleştirildiği söylenebilir. Şayet bu görüş doğru kabul edilirse, o zaman küreselleşmenin geleneksel kültürü *tehdit ettiği* iddiası kesinlikle yanlıştır. Çünkü Küreselleşme, kesinlikle geleneği ve “cemaat arayışını” teşvik etmektedir. Bana göre küreselleşme, hem içeriden hem de dışarıdan geleneksel kültürün gelişimine katkıda bulunmaktadır.¹³

19. yüzyılın ortalarında küreselleşme karşıtı bir durum olarak küreselleşmenin ortaya çıkardığı koşulların yanlış yorumlanmasına yönelik bazı gelişmeler yaşandı. Muhtemelen bu duruma en uygun örnek ulusçuluk akımıdır. Ortaçağın sonlarında yükselişe geçen ve Westphalia anlaşmasıyla birlikte ivme kazanan ulusçuluk akımı, 19. yüzyılda giderek artan bir hızla yayılmaya başladı. Kuzey yarı kürenin birçok bölgesindeki nasyonalist liderler, ulusal birlik ve bağımsızlığı gerçekleştirmek için sınırları dışında *ittifak arayışına girdiler*. Ayrıca 19. yüzyıl, Birinci Dünya Savaşı'nın hemen ardından düzenlenen Paris Kongresi'nde Başkan Woodrow Wilson'ın desteğiyle nihai şekli verilen ulusların kendi gele-

10 Eric Hobsbawn ve Terence Ranger, editörler, *The Invention of Tradition*. Cambridge: Cambridge University Press, 1983.

11 Ulrich Beck. *The Reinvention of Politics: Rethinking Modernity in the Global Social Order*, Çeviren: Mark Ritter, Oxford University Press, 1997.

12 Robertson. *Globalization*, s. 146-163.

13 Roland Robertson, “Values and Globalization: Communitarianism and Globality”, *Identity, Culture and Globalization* içinde, editör: Luiz Edwards Soares, Rio de Janeiro: UNESCO, 1997.

ceğini belirleme hakkı konusunda önemli gelişmelerin yaşandığı bir dönem oldu. Bu siyasi düzenleme –çoğunlukla, sözde Üçüncü Dünya'da sömürgeci güçler karşısında verilen şiddetli mücadelelerin ardından- Afrika ve Asya'da yeni ulusların kurulmasıyla sonuçlanan İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yeniden önem kazandı.

19. yüzyılın sonlarına doğru ekümenizm ile yakından bağlantılı çok daha ilginç bir yönelim ortaya çıktı. 1893 Chicago Dünya Dinleri Parlamentosu dünya dinlerinin uluslar arası yükselişi olarak nitelendirilebilecek bir gelişme örneği oldu. Bu parlamentonun önemi gerektiği şekilde vurgulanamamıştır. Çünkü bu olay hızla küreselleşen –ya da sıkıştırılan- dünyada yerel kültürdeki yükselişin küresel bir form kazanmaya başladığını göstermektedir. Yaklaşık aynı dönemde, 19. yüzyılın sonları, YMCA, YWCA, YMBA (Budist) ve YMHA (Yahudi) hareketlerinin yanı sıra Uluslar arası Gençlik Hareketi, -ki hepsi uluslar arası ve özellikle dini karakterliydi- ortaya çıkmaya başladı. Bu örnekler küresel ya da en azından uluslar arası bir oluşum içerisinde yerel, toplumsal ve dini değerlerin yükselişi olarak yorumlanabilir. Bu hareketler çeşitli bölgeleri etkisi altına aldı ve özellikle Almanya'da sanayileşme ve kentleşmenin yıkıcı sonuçlarına karşı mücadele eden “doğaya dönüş” hareketinin faaliyetlerine katılan gençlerin cesaret kaynağı oldu.

Çok daha yakın zamana ait bir diğer örnek ise, daha önceki gelişmelerle paralellik arz etmektedir. Özellikle Birleşmiş Milletler'in yerli haklar sorununu öncelikli gündemine aldığı 1980'lerin başından bu tarafa devletsiz yerli halkların haklarını korumaya ya da geliştirmeye çalışan dünya çapında hareketler ortaya çıktı. Günümüzde Brezilya, Hindistan, Orta Afrika ve Kuzey Afrika'dan kabileler özel problemleri ve çoğunlukla ortak ekolojik endişeleri konusunda elektronik posta yoluyla bilgi sahibi olabilmektedir. Ayrıca, “küresel” ile “yerel”in sözde paradoksal birlikteliğine şahit olmaktadır.

İzafileştirme ve Kültür

Ancak küresel ve yerelin bu şekilde uzlaştırılmasının geleneksel ve yerel kültürler ile dinler açısından bir tehdit oluşturmadığı düşünülmemelidir. Çünkü, küreselleşmenin bir yönü kesinlikle “geleneksel kültürü” tehdit etmektedir. Bu, tek kelimeyle özetlenebilir: *İzafileştirme*.¹⁴ İzafileştirme, öteki –çoğunlukla çok farklı ve antagonistik- kültürlerle bir arada yaşama karşısında bir tür meydan okumayı temsil etmektedir. Küreselleşme, kültürleri daha da yakınlaştırmakta ve böylece çoğu kez “birilerinin” kendi kültürünün tehdit altında olduğunu keşfetmesi ile sonuçlanmaktadır. Bu tür bir izafileştirme, genellikle “fundamentalizm” olarak adlandırılan olgunun yeniden canlandırılmasının da sorumlusudur. Kavramın modern kullanımı, çoğunluğu İngiliz kökenli Protestan Hristiyanların ana vatanlarında kendilerini yabancı olarak görmeye başladıkları Amerika'da, yaklaşık yüz yıl kadar önce ortaya çıktı. O zamanlar büyük bölümü ne Hristiyan ne de Yahudi olan Doğu ve Güneydoğu Avrupa'nın yanı sıra, Japonya ve Hindistan'dan akın akın göçmenler geliyordu. Göç, sadece göçmenler açısından değil, çok uzun süredir Birleşik Devletler'de yaşayanlar açısından da büyük bir kültür şokuna neden oldu.

14 Robertson, *Globalization*; idem, “Values and Globalization”, s. 7, 13.

Protestan fundamentalizmi 1920'lerin sonlarından İsrail'deki Yahudi hareketleriyle sıra dışı bir ittifak kurarak şaşkıncu bir şekilde yeniden yükselişe geçtiği 1970'lere kadar geniş bir kamuoyunun dikkatini çekmemiştir. 1979'da İran Devrimi gerçekleşti ve bu olayın hemen ardından fundamentalizm kavramı, genellikle kabul edildiği şekliyle, seküler modernliğe ve çoğu kez küreselliğe muhalefetli vurgulayan hareketler için kullanılmaya başlandı. Bu hareketler, katıksız değer ve inançlardan açık bir kopma olarak gördükleri bir döneme yeniden dönerek, modern yaşamı kolaylaştırmaya ve dinselleştirmeye çalışıyorlardı. Böylece, çok sayıda dini hareket küresel bir fobi niteliği kazanmış oldu.¹⁵

"Fundamentalizm" terimi sosyolojik açıdan yararlı bir kavram olarak algılandığı sürece (bu konuda ciddi kuşkuvarım var), kesin ve kaçınılmaz bir izafileştirme olgusuyla temasa geçmek zorunda kalacaktır.¹⁶ Ayrıca izafileştirme, giderek bağımlı hale gelen bir dünyada rakip ve yabancı kimliklerle ya da geleneklerle yan yana ve bir arada yaşamının tehdidini hissetmeye başlayan kültürel geleneklerine bağlı halkların içinde bulunduğu duruma işaret etmektedir. Bana göre bu kavram, sosyal bilimcilerden şu ana kadar gördüğü ilgiden çok daha fazlasını hak etmektedir. Çünkü o, küreselleşme ve giderek daha fazla küresel çağ olarak tanımlanan sürecin sosyolojik ve antropolojik açıdan merkezi – belki de *merkezindeki* bir fenomendir.¹⁷

Kültürel çatışmalar ve gerginlikler küreselleşmenin kaçınılmaz bir sonucudur. Küreselleşmenin karanlık yüzü olarak nitelendirilmesi gereken bu durum, çoğunlukla bu çatışmaların beraberinde getirdiği militanizm ve şiddet ile sonuçlanmaktadır. Küreselleşme ile ilgili söylenenler onun, sonuçta daha barışçıl bir dünya ortaya çıkaracağı konusunda insanları ikna edemediği sürece; bazıları medeniyetler arası çatışmanın bugün dünya çapındaki siyasi ve askeri gerilimin başlıca kaynağı olduğunu iddia etmeye devam edecektir.¹⁸ Ancak, küreselleşmenin kendiliğinden daha şiddet ya da çatışma dolu bir dünya ortaya çıkaracağına inanmıyorum. Bu durum biraz da, izafileştirmenin karşı konulamaz güçlerinin ortaya çıkardığı tehlikelerin farkında olan ve barışı arzulayan insanların tutumuna bağlıdır. Dünyanın çeşitli bölgelerinde küreselleşme karşıtı hareketlerin yükselişi, -Amerika'daki sayıları hiç de az değil- iyimser bir tablo ortaya çıkarmıyor. Yabancı kültürlerin yanı sıra, küreselleşmeyi ve küresel kurumları suçlayan anti-global hareketlerin kendi toplumlarındaki problemler, *bir bütün olarak dünya bilincini genişletmek ve derinleştirmek* suretiyle bütünüyle değilse bile, çoğunlukla küreselleşme sürecine katkıda bulunmaktadır. Yaygın görüş küreselleşmeyi "Amerikanlaştırma" ile aynı anlamda kabul etmesine rağmen, en militan küreselleşme karşıtı eğilimlerin Birleşik Devletler'de ortaya çıktığını görmekteyiz. Aslında küreselleşme karşıtlığının Amerikan formu küreselleştiril-

15 Bkz. Gary T. Burtless ve Diğerleri. *Globophobia: Confronting Fears about Open Trade*. Washington, D.C.: Brookings Institution, Progressive Policy Institute and the Twentieth-Century Fund, 1998.

16 Robertson, "Search for Fundamentals", s. 7.

17 Örneğin, Martin Albrow. *The Global Age: State and Society beyond Modernity*. Stanford, Calif.: Stanford University Press, 1997.

18 Samuel P. Huntington. *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. New York: Simon and Schuster, 1996.

meye oldukça uygundur –kimbilir belki böylece küreselleşme karşılığı bir Amerikanlaştırma hareketine dönüşebilir!

“Çokkültürlü” olduğumuz ya da olmamız gerektiği düşüncesine artık hepimiz alıştık. Ancak, görünenin aksine bu kavram da oldukça sorunludur. Her şeyden önce çokkültürlülük ile çokkültürcülük arasındaki farkın bilincinde olmalıyız. “Çokkültürlülük”, çoğul kültürlerden oluşan bir ulus devlet içinde yaşama anlamına gelmektedir. Bu devlet, çoğu kez sözde etnik gruplar tarafından yönetilmektedir. (Bazen “çokkültürlülük” yerine “polietniklik” kavramı kullanılmaktadır). Diğer taraftan “çokkültürcülük”, çoğul kültürlerle bir arada yaşamının zorunlu kıldığı *erdemlere* bağlılığa işaret etmektedir. Burada, homojenlik karşısında heterojenliğin fazileti vurgulanmaktadır. Ancak, çokkültürcülüğün yükselişinin çoğunlukla ulus devlet çatısı altında, özelde “siyasal alan” arayışı içinde olan ve bazen egemen değerlerin izafeleştirilmesini destekleyen gruplar tarafından başlatıldığını da ifade etmeliyiz. Esasen bu durumda çokkültürcülük çeşitli etnik bağlılıklar, dinler, yaşam tarzları vs.'den oluşan bir ulus devlette onurlu ve kısmen barışçıl bir ortamda bir arada yaşamının adı olmaktadır. Fakat sözde çokkültürcülüğün en ilginç –ve bir bakıma en rahatsız edici- niteliklerinden birisi; onun, Kanada örneğinde olduğu gibi, geleneğin ve alt kültürlerin keşfine daha fazla katkıda bulunmasıdır. Birçok ülkede uzun süredir kayıp ya da bastırılmış durumdaki gelenekleri yeniden keşfettiklerini iddia eden hareketler ortaya çıkmaktadır. Bunun bir örneği, Hristiyanlıktan önce İngiltere, İrlanda ve Fransa'da yaşamış eski Seltik dönemi papazlarının mirasçısı olduklarına inanmaların oluşturduğu “Wicca” hareketidir.

Çokkültürcülüğün hızla yükselişinin ortaya çıkardığı tehlike onun, toplumları her biri kendi farklılığını savunan kültür gruplarına ayırabilme ve böylece son yıllarda “kültür savaşları” olarak adlandırılan bir duruma yol açabilme olasılığında kaynaklanmaktadır. Çokkültürcülük göçmen karşıtı hareketlere de yol açabilir. “Kültür savaşları” genellikle (dini doktrin ve ritüeller de dahil) kültür, gelenek ve kimliğin izafeleştirilmesinin bir sonucudur. Ancak, değerler bir toplum içinde kendi geleneklerine ve yaşam tarzlarına sahip çıkan grupları da içine alacak şekilde yaygınlaştırılabilirse; bu tür çatışmalar, en azından askeri çatışmalar, bir dereceye kadar engellenebilir. Ayrıca çok daha sıkıştırılmış bir dünyada bile, çokkültürlülüğün ortaya çıkardığı problemler ulus devletlerin sınırlarını aşarak giderek artan bir hızla uluslar arası boyut kazanmaktadır. Belli bir bölgedeki etnik ve kültürel hareketler, çoğunlukla dünyanın diğer bölgelerindeki taraftarlarca desteklenmektedir. Çünkü artık, elektronik iletişim araçları sayesinde bunu yapmak son derece kolaydır. Çokkültürlülük ve çokkültürcülüğün kaynaklanan sorunlar gittikçe daha fazla küreselleşmektedir. Avrupa Birliği gibi geleneksel anlamda uluslar üstü olması gereken bir birliğin kurulması, çokkültürlülük ve çokkültürcülükle ilgili uluslar üstü sorunların ortaya çıkmasına yol açmaktadır.

Daha genel anlamda 20. yüzyılın sonunda dünya, çeşitli bölgelerdeki göçmen azınlıklar sayesinde geleneğin işlenmesine katkıda bulunmaktadır. Sözde geleneksel kültürler, çoğu kez kendi “ülkeleri” dışında desteklenerek yaşatılmakta ve çok çeşitli bölgelerdeki diğer kültürel oluşumlarla bir arada varlıklarını sürdür-

mek zorunda kalmaktadır. Ancak, otantikliği korumaya yönelik çabalar ne kadar güçlü olursa olsun, orijinal kültürün değişime maruz kalması kaçınılmazdır.

Otantiklik ve Küreselleşme

Şimdi geleneklerin otantikliği bağlamında küreselleşme kavramına yeniden dönmek istiyorum. “Küreselleşme”nin sosyolojik açıdan değerli bir kavram olduğuna inanmaya devam ettiğim halde, -daha önce de ifade ettiğim gibi- son yıllarda bu kavram muğlak ve tartışmalı bir anlam kazanmıştır. Akademik perspektiften bakıldığında temel sorun, küreselleşmenin çoğunlukla el altından baltalanmaya çalışılan “otantikliğin” içinde bulunduğu durumu açıklamak için kullanılan yararlı “suçlu bir kavram” haline getirilmesinden kaynaklanmaktadır. (Çok önemli olmasına rağmen) otantiklik sorununu burada ayrıntılı bir şekilde ele almayacağım. Sadece bu kavramın da son derece problematik olduğunu ifade etmeliyim. Otantiklik kavramı, çoğunlukla belirli yaşam tarzlarını haklı göstermek amacıyla sürekli değişen ve çoğu kez inşa edilen sözde geleneklerle aralarında uygun bir bağ kurulmaksızın geliştiği güzel bir şekilde kullanılmaktadır. Burada, son zamanlarda geliştirilen *detraditionalization*¹⁹ kavramından bahsetmiyorum. Çünkü *detraditionalization*, geleneğin keşfi kavramıyla yakından ilişkilidir. 20. yüzyılın sonlarında dünyanın sahip olduğu bazı nitelikler, inanç ve değerler sisteminin otantikliği –gerçek anlamda özgünlüğü- ile ilgili iddiaların yayılmasına katkıda bulunmuştur. Küreselleşme kavramını, bu kavram üzerinde uzunca bir süredir titizlikle çalışan akademik çevrelerin dışında kazandığı olumsuz anlamlardan mutlaka arındırmalıyız. Başka bir ifadeyle, küreselleşmenin basit bir slogan olarak ya da indirgemeci bir tarzda kullanılmasına seyirci kalmamalıyız.²⁰ Küreselleşmeyi Japonca “küresel yerelleşme” ya da daha kısaca *yerelleşme* gibi bir anlama gelen *dochakuka* kavramıyla aynı paralelde değerlendirmemiz gerektiğini düşünüyorum. Küreselleşme yerine yerelleşme kavramının kullanılmasını bütünüyle desteklemediğim halde, küreselleşmeyi bu bağlamda ele almamız gerektiğine inanıyorum. Bu bakış açısı, küreselleşmeyi yerel çevrelere uyarlanan dünya çapındaki süreçleri de içine alan bir kavram olarak düşünmemizi kaçınılmaz kılacaktır. Bunun anlamı şudur: Kendi sınırlarını yine kendisi belirleyen bir süreç olarak nitelendirdiğim küreselleşme, yerelleşmeyle birleştiği sürece zorunlu olarak kendi sınırına çekilecektir. Başka bir ifadeyle, küreselleşme ve yerelleşme kaçınılmaz bir şekilde aynı noktaya doğru ilerlemektedir. Dolayısıyla onlar, çoğunlukla iddia edildiği gibi, birbirinin karşıtı kavramlar değildir.

Bununla birlikte, “yerel” bağlama uygunluğun, -buna ulusal, bölgesel ve hatta daha geniş bağlamlar da eklenebilir- kaçınılmaz bir şekilde “gerçekten” yerel olanın öneminin giderek artacağı anlamına gelmediği belirtilmelidir. Kuşkusuz yerel ya da geleneksel olan çoğunlukla “üretilmekte” ya da sosyologların genellikle ifade ettiği şekliyle inşa edilmektedir.²¹ Daha önce de ifade ettiğim gibi, bu

19 Paul Heelas, Scott Lash ve Paul Morris, editörler, *Detraditionalization: Critical Reflections on Authority and Identity*. Oxford: Blackwell, 1996.

20 Roland Robertson ve H. H. Khondker, “Discourses of Globalization: Preliminary Considerations”, *International Sociology* 13, no. 1 (1998).

21 Arjun Appadurai, “The Production of Locality”, *Counterworks: Managing the Diversity of Knowledge* içinde, editör: Richard Fardon, London: Sage, 1995.

tür bir inşanın harita çiziminin erken dönemlerine, yani 19. yüzyılın sonlarından çok öncesine ve dünyanın bölgelere ayrıldığı zamana kadar uzanan uzun bir tarihi geçmişi vardır.

Çağdaş döneme gelince, bu dönemle ilgili olarak özellikle sözde endüstri mirasından bahsetmeliyiz. Çok yakın geçmişi de içine alan “geçmişin muhafazası” ile ilgili kaygılara genellikle piyasa konusundaki görüşler kılavuzluk etmektedir. Bu anlamda gelenek, giderek artan bir şekilde ticari kazanç konusu haline gelmektedir. Bu durum, çağdaş turizm endüstrisi ile de yakından ilişkilidir. Söz konusu endüstri, orijinallik ve otantiklik üzerine yapılan vurguyu, insanların “kültür” ve otantikliğe harcadığı paraların yanı sıra, kültürel faktörlere ciddi katkılar sağlayan pazarlama tekniklerine dayandırmakta ve böylece turist davranışının standardı belirlenmektedir. Özetle, günümüzde artık, tarih ve kültür tüketilebilir objeler olarak çoğunlukla modern tüketici kültürü olarak nitelendirilen olgunun bir parçası haline gelmektedir.

(Büyük oranda rasyonel seçim teorisi tarafından desteklenen) dinin meta-laştırılması, kutsal mekanların ve tapınakların ticari ve hediyeleşim eşyalar satan mağazalar olarak giderek artan bir şekilde ticarileştiği, örneğin Japonya'da görülebilir. Bu yerler hem nakit para hem de kredi kartı kabul etmekte ve içecek, yiyecek, fotoğraf makineleri, biblolar ve tütsünün yanı sıra, diğer dini ürünleri de satmaktadır. Böylece, kutsal yerlerin ve tapınakların “ekstra-dini” çekicilikleri adı verilebilecek –en azından Batılı bakış açısıyla- konulardaki rekabetleri her geçen gün daha da artarak devam etmektedir. Bununla birlikte, dini ve dünyevi arasındaki kesin ayırım, Japon toplumunun “doğal” bir karakteristiği değildir. Bu nedenle, dünyanın her hangi bir bölgesinde ortaya çıkan bir kavram, başka bir medeniyete kolaylıkla uyarlanmamalıdır.

Yerelliğin küresel anlamı üzerine yaptığım ısrarlı vurgular abartılı gelebilir. Ancak, “yerel” kavramların içinde yer aldıkları daha geniş, ekstra-yerel bağlamların farkına varılmaksızın anlaşılmaları mümkün değildir. Ayrıca, “yerel”, “vatan”, “cemaat” vs. ile ilgili görüşler son yıllarda dünyanın büyük bölümüne yayılmıştır. Bu kavramlar, küreselleşmenin merkezi bir yönünü oluşturmaktadır. Daha keskin bir şekilde ifade etmek gerekirse, *bir yerellik kültüründen* bahsedilebilir. Bu durum, yerellik, vatan ve cemaat kavramlarının küresel açıdan güçlendirildiğini göstermektedir. Yerellik kültü, küresel kültürün bir parçasıdır.

Bu konudaki görüşlerim, kısmen kendisinden esinlendiğim Durkheim'in yaklaşık bir asır önce “birey kültü” adını verdiği kavramla ilgili görüşlerine oldukça yakındır. Bireyciliğin Batı toplumlarındaki hızlı yükselişi karşısında Durkheim, -bana göre haklı olarak- bireyselliğin anti-sosyal bir durum olmadığını, aksine sosyal açıdan beslenen bir olgu olduğunu ısrarla vurguluyordu. Daha açık bir şekilde ifade etmek gerekirse, bireycilik *toplumsal* bir fenomendir ve sadece bu tür bir bakış açısıyla doğru bir şekilde kavranabilir. Bu tür bir akıl yürütme, 'yerel en iyi şekilde küresel bir olgu olarak anlaşılabilir' şeklinde belirlediğim yargıyı desteklemektedir.

Kollektif Bellek ve Gelenek

Bu noktada geleneğin bir başka yönüne daha kısaca değinmek istiyorum. *Kollektif bellekler arasındaki rekabet* sorununun küresel yaşamın ayırt edici ni-

teliği haline geldiği bir dünyada yaşıyoruz. Geçmişte, savaş gibi hadiselerde bir ölçüde rekabetin –daha doğrusu çatışmanın– yaşandığı hatırdan uzak tutulmalıdır. Benzer bir durum geleneklerin ve kimliklerin kutsallaştırılması ve yorumlanmasında da görülmektedir. Bu şu anlama gelmektedir: Tarih yazımı ile geleneklerin yaşatılması ve yeniden yorumlanması, her geçen gün daha fazla manipüle edilerek çatışma konusu haline getirilmektedir. Çoğunlukla kolektif bellek olarak nitelendirilen “siyasi manipülasyonun” bütünüyle yeni bir şey olduğu düşünülmemelidir. Bu olguya tarihin her döneminde rastlamak mümkündür. Ne var ki, ulus devletin insanlığın başlıca “taşıyıcısı” olarak görülmeye başlandığı, özellikle 18. yüzyılın ortalarından bu tarafa, kolektif bellek, sıkı ve mücadeleci bölünmelere sahne olmaktadır. 20. yüzyıl boyunca da bu eğilim giderek artan bir şekilde varlığını sürdürmeye devam etmiştir. II. Dünya Savaşı'nın sona ermesinin yıl dönümü münasebetiyle 1995 yılında düzenlenen törenler sırasında ve öncesinde yaşanan olaylar bu durumun somut göstergeleridir.

Daha önce de ifade ettiğim gibi, günümüzde bazı sosyologlar geleneğin var olanı yeniden yapılandırmak ya da keşfetmekten çok mevcut haliyle muhafaza etmek için ortaya atılan bir görüş olduğunu belirtmek amacıyla *detraditionalization* kavramını kullanmaktadır. 20. yüzyılın sonunda, gelenek kavramı, köklü değişimlere maruz kalmaktadır. Geleneksel dinin ve kültürün geleceğinden bahsettiğimizde, bu değişimleri mutlaka göz önünde buldurmamız. Aslında geleneksel kültürün geleceği konusundaki yoğun kaygılar bile, gelenek kavramının değişebilir bir niteliğe sahip olduğunu göstermektedir.

Sonuç: Gelecek

Bu makalenin başında geleneksel kültürün ve dinin geleceğinin parlak olduğunu iddia etmiştim. Bununla, geleneksel kültürlerin ya da dini geleneklerin kaybolmaya yüz tuttuğunu düşünmememiz gerektiğini, aksine bazı açılardan bu geleneklerin yeniden canlandırıldığını ifade etmek istemiştim. Bu iddianın “gelenekçileri” kesinlikle memnun etmeyeceğini biliyorum. Ancak, sadece geleneksel kültürlerin ve dinlerin her geçen gün daha fazla ilgi çekmekle kalmadığı, aynı zamanda bu geleneklerin manipüle edilmeye son derece müsait olduğu bir dünyada yaşadığımızı tekrar vurgulamak istiyorum. Otantiklik sorunu, muhtemelen gelecekte de tartışılmaya devam edecektir. Yine bazıları otantiklik kavramını savunurken, diğerleri bu kavramın gereksizliği üzerinde duracaktır. Elbetteki bütün bunlar benim şahsi düşüncelerimdir.

Sonuç olarak, bizler, *benzerlik içinde farklılık* yoğun bir şekilde sıkıştırıldığı ve geleneklerin büyük oranda izafileştirme olgusunun bir sonucu olarak her geçen gün daha fazla manipülasyon –aslında keşif- konusu olduğu bir dünyada yaşadığımızı bütünüyle kabul ettiğimiz sürece, geleneksel kültürün ve dinin geleceği “iyi” olacaktır. Bu nedenle, geleneksel kültürün ve dinin kaçınılmaz bir şekilde metalaştırıldığına dikkat çektim. Bu görüşleri enine boyuna değerlendirmek, hiç de kolay değildir. Ancak, geleneksel kültürün ve dinin geleceği ile ilgili bazı sorunların dile getirilmesine yönelik yararlı adımlar atmış olmayı umut ediyorum.